

ՆԵՐՀԱԿԱՆԻՇՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ

ՀԱՍՄԻԿ ՔԱՋԲԵՐՈՒՆԻ, ԹԱՄԱՐԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարի սկզբին լեզվաբանների շրջանում հետաքրքրություն է առաջանում այնպիսի մի զարմանալի երևույթի հանդեպ, ինչպիսին է ներհականիշությունը: Այս երևույթը բնորոշվում է որպես միևնույն բառի՝ հակադիր, բևեռային իմաստներ արտահայտելու կարողություն¹:

Ներհականիշության մասին առաջին անգամ խոսել է գերմանացի լեզվաբան Կառլ Աբելն իր «Նախաբառերի հակադիր իմաստները» գրքում (1884թ.): Լեզվում ներհականիշության առկայությունը Կ. Աբելը հիմնավորում է հին եգիպտերենի հակադիր նշանակություններ ունեցող բառերի օրինակով. «ken» բառը միևնույն ժամանակ ունեցել է «ուժեղ» և «թույլ» բևեռային իմաստները: Կ. Աբելը նշում է, որ «ken» բառը, որը միավորում էր «ուժեղ» և «թույլ» հասկացությունները, վերջիններիս փոխհարաբերության արդյունքն է: Ըստ Կ. Աբելի՝ սուբյեկտի ուժեղ կամ թույլ լինելը եգիպտացիները բացատրում էին ժեստերի միջոցով: Պետք է նշել նաև, որ ժեստերը մեծ կարևորություն ունեին եգիպտերենում, քանի որ վերջինիս հատուկ էր համանունների բազմազանությունը: Միևնույն բառը միաժամանակ նշանակում էր «պարել», «սիրտ», «ջուր», «ծախ ձեռք» և այլն²: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ հին եգիպտերենում ներհականիշ բառերի առաջացման սկզբնաղբյուրներից է եղել համանունությունը:

Կ. Աբելը, փորձելով հիմնավորել ներհականիշության առաջացման պատճառները, նշում է, որ մարդիկ նոր հասկացություններ ստեղծում էին համեմատության արդյունքում: Այսինքն, եթե բնության մեջ չլիներ լույսի և խավարի, բարու և չարի, ջերմության և ցրտի միջև տարբերությունը, ապա չէին լինի նաև այդ հասկացությունները:

Ուսումնասիրելով Կ. Աբելի աշխատությունները ներհականիշության մասին՝ հոգեվերլուծության հիմնադիր Զ. Ֆրոյդը 1910թ. հրատարակեց մի

¹ Նազարյան Ա. Հ., Լեզվաբանական տերմինների ֆրանսերեն-հայերեն-ռուսերեն ուսումնական բառարան, Եր., «Ապոլլոն» հրատ., 1993:

² Abel, Carl. Über den Gegensinn der Urworte. Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich 1884. 65 S.

հողված՝ «Սկզբնաստեղծ բառերի հակադիր նշանակությունների մասին» վերնագրով: Ֆրոյդը ներհականիշության առաջացման երևույթի և երազների միջև ուղղակի կապ էր տեսնում և բացատրում էր այս երևույթը որպես մարդու հոգեբանական առանձնահատկություն: Նա նշում էր, որ երազները միավորում են հակադիր երևույթները և դրանք ներկայացնում միևնույն օբյեկտով: Երազներում այս կամ այն հասկացությունը շատ հաճախ հանդես է գալիս իր հակադրության միջոցով: Օրինակ, երազներում մահը բացատրվում է որպես կյանքի սկիզբ, ծնունդ³:

Ֆրոյդի տեսակետները խիստ քննադատության են արժանանում լեզվաբան Է. Բենվենիստի կողմից «Լեզվի դերը Ֆրոյդի ուսմունքում» աշխատության մեջ: Բենվենիստն այն կարծիքին էր, որ յուրաքանչյուր լեզու ինքնատիպ է և իրականությունը տարրալուծում է յուրովի՝ իր ժողովրդի մտածողության առանձնահատկություններից ելնելով: Ներհականիշությունն ի հայտ է գալիս լեզվի զարգացման որոշակի փուլում: Ի սկզբանե գոյություն ունեցող բազմիմաստ բառը, հետզհետե կորցնելով որոշ բառիմաստներ, դառնում է ներհականիշ: Է. Բենվենիստը հետաքրքիր վերլուծություն է կատարում՝ ուսումնասիրելով հունարենի «kratos» գոյականը և «krateros» ածականը: «Kratos» գոյականն ունի «աստվածային ուժ» իմաստը, մինչդեռ «krateros» ածականը ձեռք է բերում բացասական իմաստ: Մի դեպքում «krateros» ածականը ցույց է տալիս «աստվածային ուժ ունեցող, հզոր», մյուս դեպքում՝ «դաժան, բիրտ, վայրագ, անգութ, անողորմ, սաստիկ»: Բենվենիստը ցույց է տալիս նաև, որ «kratos» գոյականն օգտագործվում է՝ բացառապես աստվածներին և մարդկանց որակելու համար, մինչդեռ «krateros» ածականը քնութագրում է նաև կենդանիները և իրերը՝ բացասական իմաստով: Բենվենիստը գրում է. «Հին հույն նշանավոր գրող Հեսիոդոսի (մ.թ.ա. VIII-VII դդ.) աշխատություններում մենք կարող ենք գտնել «krateros» բառի կիրառության երկու ձևերը՝ Հոմերոսին իր հզորությամբ և ուժով, իսկ Արեսին՝ որպես մարդասպանի նկարագրելիս»: Բենվենիստը հանգում է այն եզրակացության, որ «krateros» ածականի երկու հակասական իմաստները ներկայանում են մեկ միասնության ներքո, մինչդեռ դրանք միանգամայն տարբեր պոտտո-հնդեվրոպական արմատներ են⁴:

³ Бенвенист Э. Общая лингвистика, М., 1974, с. 115-126.

⁴ /Girard, Violence and the sacred/ available online at: [http://books.google.am/books?id=RGVKsW5rQ1kC&pg=PA278&lpg=PA278&dq=benveniste+on+words+having+opposite+mean

Այսպիսով, Կ. Աբելի, Զ.Ֆրոյդի և Է. Բենվենիստի տեսություններն իրենց մեծ ազդեցությունն են ունեցել ներհականիշության ուսումնասիրության գործում և մինչ այժմ գտնվում են բազմաթիվ հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում:

Ներհականիշություն երևույթն ուսումնասիրվում է շատ տարբեր լեզուներում՝ ֆրանսերենում, գերմաներենում, ռուսերենում, ինչպես նաև մի շարք սլավոնական լեզուներում: Այս երևույթը հատուկ է նաև անգլերենին: Սակայն, ի տարբերություն ֆրանսերենի և ռուսերենի, որտեղ վերջինս քիչ թե շատ ուսումնասիրված է, և որի վերաբերյալ կան որոշակի գիտական աշխատություններ, անգլերենում ներհականիշություն երևույթին նվիրված հետազոտությունները սակավաթիվ են:

Որքան բազմաթիվ են ներհականիշության մասին տեսակետները, այնքան շատ են այն բնորոշող եզրերը: Ներհականիշությունն անվանել են «անտիֆրազ» և «էնանտիոսեմիա» ֆրանսիական և ռուսական գիտական գրականության մեջ, «կոնտրոնիմներ», «օպոնիմներ», «ավտո-անտոնիմներ», «Յանուս⁵ բառեր»՝ անգլալեզու գրականության մեջ:

Գիտական գրականության մեջ առավել ուսումնասիրված, տարածված և ընդունված է համարվում «էնանտիոսեմիա» եզրույթը (հուն. en – ներսում, antios – հակադիր, sēma–նշան), որը հայերենում ստացել է «ներհականիշություն» անվանումը:

Զեխ լեզվաբան Վ. Շերցլը, ով համարվում է ներհականիշության վերաբերյալ ուսումնասիրություններ կատարած առաջին լեզվաբաններից մեկը, ռուսական գիտական գրականություն ներմուծեց «էնանտիոսեմիա» եզրույթը: Իր «Հակադիր իմաստներ ունեցող բառերի մասին» /1883-1884/ աշխատության մեջ նա ուսումնասիրում է ներհականիշությունը հնդեվրոպական տարբեր լեզուներում և նշում. «Որքան հին է լեզուն, այնքան ազգը պրիմիտիվ է, հետևաբար հին լեզուներում հաճախ կարելի է հանդիպել «էնանտիոսեմիա» երևույթը»: Վ.Շերցլը ներկայացնում է ռուսերենի «одолжить» բայը, որն ունի բևեռային իմաստներ՝ «պարտքով տալ» և «պարտք վերցնել»⁶: Օրինակ՝

ings&source=bl&ots=iW-_Okwfo-&sig=VCLpGuMp1BhObfwKs9QtFi_UEqs&hl=ru&sa=X&ei=i0I1VJeaDcXaaljZgsAB&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q=benveniste%20on%20words%20having%20opposite%20meanings&f=false] last retrieved on 29/06/2015

⁵ Հոմեական դիցաբանության մեջ հակառակ կողմեր նայող երկդեմ աստված:

⁶ Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей (Ред. В.В. Красных, А.И. Изотов), М., Диалог-МГУ, 2000. Вып. 12, 148 с.

Я одолжил ему крупную сумму денег.

Я одолжил у него крупную сумму денег.

Նմանօրինակ դեպք է նաև անգլերենի «own» բառը, որն արտահայտում է երկու հակադիր իմաստներ: Մի դեպքում այն նշանակում է «սեփականության առկայություն», մեկ այլ դեպքում՝ «դրա բացակայություն»: Օրինակ՝

I own a book or two of this writer.

Yesterday I owned him one of my books.

Ինչպես արդեն նշեցինք, ներհականիշության խնդիրն ուսումնասիրվել է բազմաթիվ ռուս լեզվաբանների կողմից, որոնք տարբեր կարծիքներ են հնչեցրել այս երևույթի վերաբերյալ:

Որոշ հետազոտողներ քննում են ներհականիշությունը բազմիմաստության լույսի ներքո (Օ. Սմիռնովա, Ֆ. Բացկիչ, Լ. Բեսսոնովա⁷): Նրանք պնդում են, որ ներհականիշությունը միևնույն բառում մի քանի փոխկապակցված իմաստների առկայությունն է, որոնք առաջացել են բառի առաջնային իմաստի զարգացման արդյունքում: Սակայն, պետք է նշել, որ ներհականիշ իմույթների առաջացման հիմքում ընկած է հակադրությունը: Հետևաբար, ներհականիշությունը պետք է ուսումնասիրել նաև որպես հականիշության դրսևորում:

Լեզվաբանների մի խումբ /Կ. Գելբլու, Օ. Սոկոլով⁸, Լ. Նովիկով⁹, Ռ. Բուդագով/ ներհականիշությունը դիտում է որպես հականիշության տեսակ, այսինքն՝ միևնույն բառում երկու հականիշ իմաստների առկայություն: Լ. Նովիկովն այս երևույթն անվանում է իմաստների բևեռացում կամ «էնանտիոսեմիա»: Օրինակ՝ ռուսերենի «бесценный» ածականն ունի հետևյալ իմաստները.

1. շատ բարձր գին ունեցող

2. արքայիկ՝ արժեքագուրկ, գին չունեցող

Ըստ Օ. Սոկոլովի՝ հականիշության և ներհականիշության միջև կապն անբաժանելի է, քանի որ երկուսի հիմքում էլ ընկած է հակադիր իմաստներ արտահայտելու կարողությունը, սակայն, ի տարբերություն հականիշության,

⁷ Бессонова Л. Е. Энантиосемия как особый тип в системе лексических противопоставлений // Проблемы лексической и категориальной семантики. Вып. II, Симферополь, 1982, с. 27-31.

⁸ Соколов О. М. Энантиосемия в кругу смежных явлений // НДВШ. Филологические науки, 1980, № 6, с. 36-42.

⁹ Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике), М., Изд-во Московского университета, 1973, 290 с.

Այսպիսով, բազմիմաստությունը միևնույն բառի մի քանի փոխկապակցված իմաստներ արտահայտելու կարողությունն է: Բազմիմաստությունը սովորաբար ի հայտ է գալիս բառի առաջնային իմաստի զարգացմամբ: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ առաջնային իմաստի զարգացման արդյունքում բառը ձեռք է բերում առաջնային իմաստին հակադիր իմաստ՝ դառնալով

¹⁴ **Прохорова В. Н.** Энантиосемия в современном русском языке (о причинах и условиях возникновения и функционирования слов с противоположными значениями) // Вопросы русского языкознания. Вып. I, М., 1976, с. 157-165.

ներհականիշ: Օրինակ՝ անգլերենի «unqualified»¹⁵ բառն ունի ներհականիշ իմաստներ.

1.Unqualified - սահմանափակ, անբավարար, անհամապատասխան

/1/ Never discuss a case with an unqualified person, do not disclose information pertaining to the subject you have treated, that subject is the object of someone's affection, and whatever steps have to be taken to ensure preservation, that is your job¹⁶.

/2/ Clearer, comprehensive and more accurate advertising and pre-entry information might help avoid some adults applying for courses for which they are unqualified¹⁷.

2.Unqualified - բացարձակ, անվերապահ

/3/ Certainly its application within the large domestic market of the United States, which alone accounts for some 40 per cent of world air travel, can hardly be considered an unqualified success¹⁸.

/4/ Nietzsche's letter of acknowledgement evinced unqualified loyalty, but did so without one word of unqualified praise for Wagner's latest effort¹⁹.

Այսպիսով, պետք է փաստել, որ բազմիմաստությունն այն լեզվական երևույթներից է, որը համարվում է ներհականիշության առաջացման հիմնական գործոններից մեկը:

Լեզվական մեկ այլ երևույթ է համանունությունը, որը նույնպես իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում ներհականիշության քննության գործընթացում: Համանունները միանգամայն տարբեր, միմյանց հետ որևէ կապ չունեցող բառեր են, որոնց առաջացման պատճառներ կարող են լինել փոխառությունները, ինչպես նաև բառակազմական մի շարք գործընթացներ: Համանունությունը երկու կամ ավելի լեզվական միավորների հնչյունական համընկնումն է,

¹⁵ Oxford advanced learner's dictionary of current English, Oxford university press 2010

1. Not having the right knowledge, experience or qualifications to do smth.

2. complete, not limited by any negative qualities.

¹⁶ British National Corpus, available online at: [<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=unqualified&mysubmit=Go>], last retrieved on 07/09/2015.

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Նույն տեղում:

որոնք միանգամայն տարբեր իմաստներ են արտահայտում և, ի տարբերություն բազմիմաստության, փոխկապակցված չեն:

Օրինակ՝ անգլերենի «cleave»²⁰ բայը ձեռք է բերել երկու հակադիր իմաստներ հին անգլերենի երկու տարբեր բայերից՝ «*clēofan*» բայից, որն ունեցել է «առանձնացնել, բաժանել» իմաստը և «*clifian*» բայը, որը նշանակել է «ամրացնել, միացնել»:

1.Cleave – զատել, բաժանել, առանձնացնել

/5/ The young lad took out the large chopper his father used to cleave wood for the fire and chased the bully out of the house and down the street²¹.

/6/ A single blow from a Singing Blade can cleave a fully armored man in two if it is struck from a thundering chariot²².

2.Cleave – ամրանալ, կապել

/7/ She had forsaken her people and her father's house, and had, like every other well-brought-up girl, established her own household and she should cleave only unto it, forsaking all others so long as she should live²³.

/8/ Her tongue clove to the roof of her mouth²⁴.

Հականիշները բառային զույգեր են, որոնք արտասանությամբ տարբեր են և արտահայտում են հակառակ իմաստներ²⁵: Հականիշների և ներհականիշների միջև ընդհանրությունն այն է, որ երկուսին էլ հատուկ է իմաստային բևեռացումը, սակայն, ի տարբերություն հականիշության, ներհականիշությունը հակադիր իմաստներ է զարգացնում մեկ բառի շրջանակներում:

Ինչպես տեսնում ենք, այս լեզվական երևույթները միմյանցից միանգամայն տարբեր են, և ներհականիշությունը դիտարկել այդ երևույթների տարատեսակներից կամ որպես դրանց միջև գտնվող անցումային երևույթ հա-

²⁰ Oxford advanced learner's dictionary of current English, Oxford university press 2010
To split or cut sth, in two using sth. sharp and heavy
To stick close to sth./sb.

²¹ British National Corpus, available online at: [<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=cleave&my-submit=Go>], last retrieved on 16/09/2015.

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Oxford advanced learner's dictionary of current English, Oxford university press 2010

²⁵ Մարգարյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու: Բառագիտություն, Երևան, 1993, էջ 99-100:

կասական կլինի: Օրինակ՝ անգլերենի «table» բայն ունի ներհականիշ իմաստներ:

1. Table (BrE)²⁶ – ներկայացնել քննարկմանը

/9/ They have tabled a motion for debate at the next Party Conference.

2. Table (AmE)²⁷ – հետաձգել

/10/ They voted to table the proposal until the following meeting.

Ակնհայտ է, որ վերը նշված օրինակում «table» բայը ներհականիշության վառ դրսևորում է: Այն իր հակադիր իմաստները ստացել է՝ իրացվելով երկու տարբեր լեզվամշակույթներում:

Այսպիսով, ինչպես բազմիմաստության, այնպես էլ համանունության և հականիշության ուսումնասիրությունը կարող է խթանել խնդրո առարկա ներհականիշության առաջացման նախադրյալների հայտնաբերումը:

Հետևաբար, ուսումնասիրելով բազմաթիվ գիտնականների կարծիքներ, հանգում ենք այն եզրակացության, որ ներհականիշությունն այնպիսի մի երևույթ է, որը հարում է տարբեր լեզվական երևույթների, ինչպիսիք են համանունությունը, բազմիմաստությունը, հականիշությունը, բայց միևնույն ժամանակ էապես տարբերվում է նրանցից:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ներհականիշության էությունը, առանձնահատկությունները, վերլուծել այս երևույթը բազմիմաստության, համանունության և հականիշության լույսի ներքո՝ վեր հանելով դրանց ընդհանուր և տարբերակիչ հատկանիշները: Հոդվածում կատարվել է վերլուծություն անգլերենի որոշ բառային միավորների նյութի հիման վրա: Ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք փաստել, որ ներհականիշությունն այնպիսի մի երևույթ է, որը հարում է տարբեր լեզվական երևույթների, ինչպիսիք են համանունությունը, բազմիմաստությունը, հականիշությունը, բայց միևնույն ժամանակ էապես տարբերվում է նրանցից:

Բանալի բառեր – ներհականիշություն, բազմիմաստություն, համանունություն, հականիշություն, բևեռային իմաստներ:

²⁶ Oxford advanced learner's dictionary of current English, Oxford university press 2010 (BrE) to present sth. Formally for discussion

(AmE) to leave an idea, a proposal to be discussed at a later date

²⁷ Նույն տեղում:

К ВОПРОСУ ОБ ЭНАНТИОСЕМИИ

АСМИК КАДЖБЕРУНИ, ТАМАРА АКОПЯН

В статье представлен материал по сравнительному анализу энантиосемии с другими категориями лексической семантики (омонимией, антонимией, полисемией). В статье рассматриваются разные подходы к исследованию проявлений неоднозначности значений языковых единиц. По мнению некоторых исследователей, в пределах одного слова могут находиться элементы как с противоположными, так и с взаимоисключающими значениями. Энантиосемия довольно часто рассматривается как частный случай антонимии. Несмотря на то, что точки зрения придерживаются те исследователи, которые допускают в семантической структуре слова сосуществование отличных, но не полярных сем, приравнивая, тем самым, энантиосемию к полисемии.

Ключевые слова - энантиосемия, полисемия, антонимия, омонимия, полярные семы.

ENANTIOSEMY

HASMIK KAJBERUNI, TAMARA HAKOBYAN

The article is to investigate the notion of enantiosemy, its characteristic features from the point of polysemy, homonymy and antonymy in order to find out their similar and distinguishing attributes. After analyzing some English words it has been concluded that there is some correlation between enantiosemy and other lexical categories such as polysemy, homonymy and antonymy in spite of at the same time being different from them.

Key words - enantiosemy, polysemy, antonymy, homonymy, polar opposites.